

Висновок.

F-61

+

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

На правах рукопису

ГОЛОВЧЕНКО Людмила Миколаївна

**ОЦІНКА ВИСНОВКІВ
КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ**

Спеціальність 12.00.09 — кримінальний процес,
криміналістика, судова експертиза

А в т о р е ф е р а т

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Київ — 1995

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Становлення правової держави в Україні, перетворення політичних і правових відносин шляхом проведення корінних реформ у всіх сферах життя суспільства ускладнюється стрімким зростанням злочинності, її якісною зміною, збільшенням кількості злочинів, які вчинюються організованими угрупованнями. В цих умовах багато що залежить від здатності правоохоронних органів використовувати з метою ефективної боротьби із злочинністю сучасні досягнення науки і техніки, і, в першу чергу, такого важливого інституту, яким є судова експертиза. Відчуваючи на собі вплив процесів диференціації і інтеграції наукових знань, судова експертиза примушує свої можливості, вирішує все складніші задачі. Практика весь час породжує нові види судової експертизи; помітно ускладнюються методи експертних досліджень. Для розуміння процесу і всебічної оцінки результатів досліджень потрібний все вищий рівень професійних знань у суб'єктів, які використовують результати судової експертизи.

Актуальність і значимість дослідження цих питань підтверджуються до того ж складністю оцінки висновків сучасних експертиз, що використовують для отримання потрібних результатів сучасні вискоефективні методи досліджень, яким притаманна висока вирішальна здатність, і для реалізації яких часто необхідна наявність складної приладової бази. Від повноти і якості оцінки висновку експерта залежить успіх його використання в процесі доказування, формування внутрішнього переконання слідчого і суду, у встановленні істини у справі. Немаловажне значення для інтересів правосуддя має і оцінка висновку самим експертом, його колегами, керівником експертної установи (підрозділу). Питання оцінки експертних висновків розглядалися у роботах вчених - процесуалістів і криміналістів Л.Є. Арокеєра, В.Д. Арсенєва, Р.С. Белкіна, А.І. Вінберга, В.І. Гончаренка, В.К. Лисиченка, З.С. Меленевської, І.Л. Петрухіна, М.Я. Сегая, З.М. Соколовського, Т.В. Варфоломєєвої, Т.В. Авер'якової, А.Р. Шлякова, О.А. Ейсмана та інших. Ці питання викладались, як правило, за схемою, що містить перерахування критеріїв, яким повинен відповідати висновок експерта: повнота і

наукова обґрунтованість висновків, їх логічна обумовленість ходом і результатами дослідження, належна компетентність експерта та ін.

Наскільки реальні ці критерії, як на ділі використовувати їх в процесі оцінки висновку, чи здатні це зробити слідчий і суд, - цим і іншим подібним питанням, що виникають на практиці, частіше всього не приділялось уваги, або ж вони освітлювались в самій загальній неконкретній формі; в літературі питання оцінки висновків розглядались, як правило, в контексті з іншими питаннями, а якщо й були предметом самостійного дослідження, то їх автори не розкривали в повній мірі механізми їх вирішення на практиці.

Актуальність теми дослідження визначається недостатньою розробкою питань, які повинні бути вирішені при оцінці висновку експерта будь-яким суб'єктом такої оцінки - слідчим, судом, адвокатом, самим експертом-дослідником, керівником експертної установи (підрозділу). Актуальність теми в той же час визначається теоретичною і практичною значимістю вказаної проблематики.

Мета і задачі дослідження. Мета дослідження полягає в розробці на основі критичного аналізу існуючих концепцій оцінки висновку експерта теоретичних положень і практичних рекомендацій. Це обумовлено ускладненням експертної діяльності, широким використанням експертом самих різноманітних методів і методик дослідження із суміжних областей наукового знання, комплексним підходом до дослідження різноманітних об'єктів і т.п. Потреба в розробці таких рекомендацій викликана і специфікою діяльності суб'єктів оцінки в умовах виникнення інститутів конкурентної експертизи, суду присяжних, що пов'язано з послідовним втіленням принципів змагальності в експертну діяльність і подальшою демократизацією кримінального судочинства.

Досягнення цієї мети можливе при умові вирішення ряду взаємопов'язаних задач, найважливішими з яких є:

- аналіз існуючих критеріїв оцінки експертних висновків, які використовуються слідчим і судом: компетентність експерта, повнота висновку, застосування сучасних методів дослідження, наукова і логічна обґрунтованість висновків та ін.;

- детальний розгляд змісту прийнятих критеріїв оцінки висновку, уявлення можливості використання цих критеріїв для визначення правильності оцінки результатів дослідження;
- виявлення труднощів, що виникають у слідчого і суду при оцінці сучасних експертних висновків, і визначення шляхів їх подолання (в рамках діючого процесуального законодавства);
- вивчення причин виникнення можливих конфліктних ситуацій при оцінці експертних висновків, розробка рекомендацій по їх усуненню;
- дослідження оціночної діяльності керівника експертної установи (підрозділу), виходячи із наданого йому нормативними актами права контролю за якістю експертиз;
- розгляд особливостей оціночної діяльності експертів при проведенні дослідження одним спеціалістом або групою (комісійні і комплексні експертизи).

Об'єктом дослідження були процедура оцінки висновку експерта кожним суб'єктом такої оцінки; критерії I і II зміст; рішення, які прийняті за результатами оцінки; форми і наслідки таких рішень.

Предметом дослідження були закономірності оціночного пізнання в такій специфічній області практичної діяльності, як судова експертиза.

Методологія і методика дослідження. Методологічною і теоретичною основою дисертаційного дослідження послужили положення діалектичного методу, зокрема теорії пізнання, діюче законодавство, відомчі нормативні акти, що регламентують організацію і проведення експертиз. При цьому широко використовувались системно-структурний, порівняльно-правовий, логічний і інші методи дослідження, положення психологічної і управлінської наук.

Дисертантом використані праці видатних вчених - філософів, криміналістів і процесуалістів, присвячені процесу експертного дослідження і його стадіям, оцінці різних видів джерел доказів і доказової інформації.

Емпіричну базу дослідження склали 214 проваджень по кримінальних справах, що знаходились в районних управліннях ГУВС і районних народних судах м. Києва, а також в УВС 6 об-

ластей України, матеріали рецензування повторних експертиз, звітні матеріали і статистичні дані судово-експертних установ МО України. В роботі знайшли відображення результати соціологічних досліджень, виконаних самостійно автором (анкетування і інтерв'ювання співробітників судово-експертних установ і правоохоронних органів).

Наукова новизна дослідження полягає в комплексному розгляді всіх аспектів оцінки висновку експерта, які не вичерпуються загальновикористовуваними критеріями такої оцінки. Необхідно було врахувати і показати, як залежить оцінка від змісту висновку, виду експертизи, використаних експертом методів дослідження, і, нарешті, від суб'єкта оцінки. Окрім традиційних суб'єктів оцінки - слідчого і суду, дуже важливим було проаналізувати зміст оцінки висновку керівником експертної установи (підрозділу), маючи на увазі наділення його відомчими нормативними актами обов'язками контролю за якістю проведення експертиз. Вимагав свого вирішення і ряд питань, пов'язаних з самооцінкою висновку експертом, який виконував дослідження, а також з оціночними моментами колективної діяльності експертів при проведенні комісійних і комплексних експертиз. Також необхідно було приділити серйозну увагу тісно пов'язаній з оцінкою висновку і недостатньо освітленій в літературі проблемі виявлення і виправлення експертних помилок.

Практична значимість дослідження полягає в конкретних положеннях, сформульованих автором за результатами дослідження, які сприяють об'єктивізації оціночної діяльності в процесі судочинства, наслідком чого є підвищення якості доказування, вчасне виявлення експертних помилок, надійне обґрунтування внутрішнього переконання самого експерта, слідчого, судді в доброякісності і доказового значення висновків експерта і в цілому результатів використання спеціальних знань у вирішенні задач розслідування і судового розгляду.

Положення, які виносяться на захист:

- визначено зміст оцінки висновку експерта-криміналіста, критерії його оцінки в сучасних умовах;
- розкриті зміст і сенс кожного критерію оцінки висновку, показано, в чому реально виражається його використання, наскільки об'єктивно вони задовольняють вимоги оціночної діяльності;

- виконано детальний аналіз можливостей оціночної діяльності суб'єктів оцінки висновку експерта в сучасних умовах, вказані шляхи поповнення і розширення цих можливостей. В цьому зв'язку критично проаналізовані концепції "експерта - наукового судді", відносного характеру істини, яка встановлюється в правосудді;

- визначені тенденції розвитку оціночної діяльності керівника експертної установи (підрозділу) в аспекті контролю за якістю експертизи і запобігання експертним помилкам;

- розроблені рекомендації об'єктивізації оціночної діяльності експертів при проведенні комісійних (і комплексних) експертиз, самооцінки експертом результатів проведеного дослідження;

- залочаткована спроба прогнозування оціночної діяльності в умовах розвитку інститутів конкурентної експертизи і суду присяжних, розроблені деякі рекомендації по вдосконаленню законодавства про судову експертизу при подальшій реалізації принципу змагальності у кримінальному і цивільному судочинстві.

Реалізація результатів дослідження здійснювалась шляхом наукових публікацій з теми дисертації, виступів із повідомленнями на науково-практичних конференціях, семінарах і в процесі підвищення професійного рівня в Київському НДІ судових експертиз МО України.

Структура роботи. Дисертація складається із вступу, двох глав, висновку, бібліографії та додатку.

ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовується актуальність теми дисертаційної роботи, її наукова новизна, визначаються мета і задачі дослідження, його методологічна основа, характеризується практична значимість роботи.

В першій главі "Змістове і оціночне пізнання" особлива увага приділена сутності процесу пізнання, розглянуті поняття оцінки як філософської категорії, суть оцінки доказів звагалі та зокрема висновку експертизи. У параграфі першому "Поняття та сутність оцінки доказів та їх джерел. Оцінка висновку криміналістичної експертизи (загальні положення)" йде мова про

те, що у всіх своїх виявленнях пізнання підвладне спільним закономірностям, що визначає єдність пізнавального процесу як природних, так і суспільних явищ. Об'єднано твердження про те, що гносеологічна характеристика процесу доказування дає підставу розглядати його як різновид практичного пізнання, що містить змістовну і оціночну сторони.

Дисертантом проведено аналіз існуючих в філософській і криміналістичній літературі положень, які розкривають зміст оцінки як категорії, зроблено висновок про те, що поняття оцінки є багатозначним. Цим терміном визначається як процес, діяльність, так і результат діяльності. Будь-яка оцінка суб'єктивна в тому розумінні, що вона виконується суб'єктом, залежить від його сприйняття і розуміння об'єктивної дійсності, від мети його діяльності, загальних і конкретних потреб. Але оскільки оцінка відображає явища, події об'єктивної дійсності, що існують незалежно від суб'єкта оцінки і самої оцінки, вона є одночасно і об'єктивною. При цьому акцентовано увагу на тому, що оцінка як результат дає можливість розглядати її в аспекті оціночних суджень. Самостійного значення оціночна функція набуває в зв'язку з проблемою вирішення задачі. В теорії і практичній діяльності засобами доказування служать докази, а результатом - об'єктивна істина у справі. Висновок про встановлення істини настає із всебічної оцінки доказів, на достовірність якої впливає процес їх утворення. Дисертантом проведено аналіз механізму утворення доказів. В цьому зв'язку розглянуті питання: природи доказів за способом їх отримання; факторів, що впливають на оціночні судження слідчого (суду) в процесі дослідження доказів; формування, на основі оціночних суджень, внутрішнього переконання в істинності встановлених по справі фактів.

На думку дисертанта, докази за способом їх утворення можна розподілити на встановлювані: а) в результаті безпосереднього сприйняття слідчим, судом (слідів, явищ, матеріальних об'єктів); б) в результаті фіксації показань (свідків, потерпілого, підозрюваного, обвинувачуваного); в) висновком експерта.

При утворенні доказів 1-ої групи слідчий (суд) виступає в якості суб'єкта спостереження, який цілеспрямовано відшукує суттєві факти і створює умови для щонайбільш повного і точного сприйняття і фіксування фактичної інформації. На сприйняття

отриманої інформації впливають знання і досвід, а також цілі і задачі, які ставить перед собою слідчий (суддя). Сприйняте ним явище витлумачується, осмислюється з допомогою операцій мислення і логічних прийомів. Аналіз отриманої інформації з допомогою оціночних суджень дає істинне знання щодо факту.

Процесуальна природа другої групи доказів, на думку дисертанта, полягає в тому, що їх основу складають особисті сприйняття свідка, потерпілого, підозрюваного, обвинувачуваного, подій або інформації про них, які мають значення для справи. Аналізуючи процес отримання доказів даної групи, автор приходить до висновку, що специфіка утворення їх полягає в тому, що особа, яка провадить дізнання, слідчий, суд не спостерігають особисто факти, пов'язані з подією злочину, а сприймають інформацію про них зі слів інших осіб. Перевірка і дослідження цих доказів проводиться реально доступними для слідчого, суду методами: допиту, очної ставки, слідчого експерименту, пред'явлення для впізнання та ін. При цьому органом, який проводить розслідування, простежується весь процес утворення понять, суджень, умовиводів особи, яка дає свідчення. Внаслідок цього утворюються оціночні судження, результатом яких є внутрішнє переконання особи, яка проводить розслідування, в істинності факту (відомостей про нього).

В результаті аналізу механізму утворення доказів 1-ої і 2-ої груп дисертантом обґрунтована теза про те, що слідчий, суд активно приймають участь в процесі утворення доказів, отриманих як з допомогою сприйняття, так і з повідомлень інших осіб. При цьому використовуються доступні засоби і методи, що дозволяють дослідити, перевірити і скласти на підставі внутрішнього переконання оціночні судження і дати загальну оцінку факту, який встановлюється по справі.

Аналіз механізму формування висновку експерта показав, що він є способом утворення висновку від імені експерта, що: 1) слідчий, суд не приймають участі безпосередньо в проведенні дослідження; 2) експерт самостійно проводить дослідження, використовуючи свої спеціальні знання; 3) у висновку експертом встановлюються нові доказові факти на підставі вже відомих; 4) на підставі отриманих результатів експерт складає висновок в викладенням своїх відповідей на поставлені питання; 5) експерт дає висновок від свого імені і несе за зроблені

висновки особисту відповідальність; б) пропозиції, внесені слідчим щодо дослідження, носять рекомендаційний характер. Дисертантом висунута теза, що процес утворення доказу впливає на оціночне судження особи, яка провадить розслідування. В цьому зв'язку розглянуто зміст поняття оцінки доказів слідчим, судом. Автором проаналізовані відображені в літературі точки зору на поняття оцінки доказів. В результаті цього аналізу автор приєднався до позиції Р.С. Велкіна, який визначає оцінку доказів як логічний процес встановлення їх допустимості і відносимості, наявності і характеру зв'язків між ними, визначення значення і шляхів їх використання для виявлення істини.

Враховуючи специфіку формування такого доказу, як висновок експертизи, автором проведено критичний аналіз можливостей оцінки висновку слідчим, судом; в результаті висловлено сумнів у здатності всебічної оцінки ними висновку експерта.

Розкриваючи зміст поняття внутрішнього переконання, автором проаналізовані концепції, відображені у філософській і криміналістичній літературі, розглянуті його гносеологічний і методологічний аспекти.

З гносеологічної точки зору внутрішнє переконання являє собою спосіб пізнання фактів шляхом знаходження і встановлення істини.

В методологічному аспекті, на думку дисертанта, внутрішнє переконання потрібно розуміти як виключну компетентність особи, яка провадить розслідування, що являє собою суб'єктивне вираження об'єктивної істини у справі, яка відображає об'єктивні обставини вчинення злочину, і спирається на достовірно встановлені факти.

Дисертантом зроблено висновок про те, що внутрішнє переконання ґрунтується на двох взаємопов'язаних вихідних: об'єкті дослідження (відомостях про нього), що становить зміст оцінки доказів, і його логічному осмисленні - утворенні понять, суджень, умовиводів, і створюється із знань про предмет, явище, подію, і усвідомлення правильності цих знань.

Розглядаючи процеси формування внутрішнього переконання особи, яка провадить розслідування, і внутрішнього переконання експерта, автор приходить до висновку, що формування внутрішнього переконання являє собою складний процес, що включає елементи суб'єктивного і об'єктивного характеру, і відбу-

вається: а) у особи, яка проводить розслідування, в результаті використання у відношенні досліджуваної події (явища) правових і буденних знань; б) у експерта - в результаті використання у відношенні об'єктів дослідження спеціальних знань і наукових положень. Це дало змогу висунути тезу: якщо внутрішнє переконання слідчого (судді) ґрунтується на його знаннях про сутність встановленого ним факту, то для формування особистого внутрішнього переконання в істинності факту, встановленого експертом, йому необхідно мати досвід і спеціальні знання експерта для того, щоб пояснити сутність факту. Існуючі процесуальні гарантії (допит експерта, додаткова і повторна експертизи) не створюють можливості для слідчого (суду) скласти для себе переконання в істинності встановленого експертом факту.

На думку дисертанта, перераховані гарантії лише допомагають їм опосередковано скласти певне судження щодо істинності висновків експерта. На підставі викладеного автор приходить до висновку про відносну істинність оціночних суджень особи, яка провадить розслідування, при оцінці висновків експерта.

Другий параграф "Стадії оцінки висновку криміналістичної експертизи. Особливості оціночної діяльності експерта" присвячений розгляду процесу експертного дослідження і структурі експертної діяльності. З гносеологічної точки зору процес експертного дослідження є по суті процесом пізнання певних фактів об'єктивної дійсності. Психологічна структура експертної діяльності складається із пізнавального, конструктивного, організаційного і комунікативного компонентів. Дисертант обґрунтовує положення про те, що структура експертної діяльності включає також оціночний компонент. При цьому оцінка займає основне місце в діяльності експерта, оскільки завдяки її універсальному, всеохоплюючому характеру супроводжує весь процес дослідження і пронизує всю багатогранну діяльність експерта.

Далі в роботі розглядається процес оціночної діяльності на кожній із стадій експертного дослідження (підготовчій, аналітичній і порівняльній, завершальній). І робиться висновок, що роль оцінки на різних етапах експертної діяльності визначається окремими задачами, що вирішуються на кожній з них.

Форма висновків експерта залежить від оціночних суджень на протязі всього дослідження. Автором аналізується вплив вста-

новлених ознак (властивостей) на оціночні судження. В роботі розглядаються питання нормативної і суб'єктивної оцінок. Автор не згоден з точкою зору про те, що при нормативній оцінці експерту необхідно вникати в суть математичних і кібернетичних методик, розбиратися в принципі роботи ЕОМ і побудови програми. На думку дисертанта, вибираючи методику, експерт визначає її призначення і можливості отримання необхідних результатів. Оцінці ж підлягає не правильність математичних методик, а ціннісне значення даних, введених в ЕОМ.

Формування оціночних суджень залежить від впливу об'єктивних і суб'єктивних факторів. На думку автора, прийняття остаточного рішення значною мірою залежить від самого суб'єкта оцінки, його професійного рівня і психологічних особливостей - емоцій, волі, рішучості, сугестивності, конформності, стійкості, незалежності та ін.

Прийняте остаточне рішення відображає сформоване внутрішнє переконання експерта.

При дослідженні процесу формування внутрішнього переконання експерта акцентується увага на тому, що воно, являючись категорією суб'єктивною, має об'єктивну основу, містить в собі усвідомлення ступеню пізнання об'єкта і ступеню доведеності отриманого знання про нього, від яких залежить категорична або вірогідна форма висновку.

Врешті-решт, вирішення експертної задачі - це пізнавальний дослідницький процес, який має творчий вибірковий характер, з метою вивчення ціннісного значення ознак, властивостей, явищ, на основі внутрішнього переконання для встановлення якогось-небудь факту.

В третьому параграфі "Комісійна і комплексна експертизи. Особливості оціночної діяльності комісії експертів. Роль провідного експерта" розглядаються питання, пов'язані з діяльністю комісії експертів. Особлива увага приділена формуванню оціночних суджень і остаточного висновку при проведенні колективного дослідження, а також проблемам вирішення конфліктних ситуацій.

Автор вважає, що формування колективного судження (висновку) багато в чому залежить від комунікативності поведінки групи в цілому; при цьому має місце вплив колективу на індивідуальне судження окремого члена комісії і вплив індивідуального

судження на колективне.

На цій підставі дисертант приходить до висновку, що ефективність діяльності комісії забезпечується психологічною сумісністю її членів і однаковим професійним досвідом.

Формуванню колективного судження передуює вирішення задачі кожним із експертів. З моменту обговорення судження кожного із експертів починається становлення колективного судження. Автор звертає увагу на те, що при обговоренні висловлених суджень повинна бути досягнута повна згода не лише по основному питанню, але і відносно вирішення часткових задач. Дисертант вважає, що лише при цій умові можна говорити про вироблення колективного судження (висновку) комісії експертів.

Відсутність повної згоди між експертами призводить до виникнення конфліктних ситуацій. Аналізуючи причини виникнення конфліктних ситуацій, автор приходить до висновку, що однією із основних причин неформування колективного судження (висновку) є розбіжності в поясненні походження встановлених ознак (властивостей). Оскільки кожен із членів комісії, проводячи дослідження, спостерігає не саму подію, явище, а її (його) результат, відображений в сліді (ознаці), то зрозуміло, що пояснення його походження містить в собі припущення, ймовірність судження. Тому при розбіжності суджень жоден із членів комісії не вправі наполягати на істинності свого судження, що є підставою для компромісного вирішення питання. В цьому випадку повинен бути винесений висновок про неможливість вирішення питання або повідомлення про відмову від вирішення питання з рекомендацією направити матеріали в іншу експертну установу.

Аналізуючи оціночну діяльність комісії експертів, дисертант зупиняється на особливостях оцінки повторної експертизи, її процесуальному, методичному і етичному аспектах.

Автор погоджується з висловленим в літературі поглядом щодо того, що експерти, які проводять повторну експертизу, не вправі оцінювати в процесуальному аспекті висновок первинної експертизи. В їхню компетенцію входить лише методична оцінка висновку первинної експертизи, і встановлення причин розбіжності у висновках.

В роботі аналізується оціночна діяльність комісії експертів при проведенні комплексної експертизи. В цьому зв'язку

роглянута специфіка проведення комплексної експертизи, її процесуальний і методичний аспекти. Автором показані роль і місце оцінки при проведенні комісією комплексного дослідження, на підставі чого висувається твердження про те, що оціночна діяльність комісії експертів при проведенні комплексної експертизи носить багатоетапний "ступінчастий" характер.

В дисертації розглянуті особливості оціночної діяльності при проведенні повторних комплексних експертиз. При цьому особлива увага звернута на специфіку оцінки у випадку розбіжності висновків первинної і повторної комплексних експертиз.

В роботі наведені методичні рекомендації по поліпшенню оціночної діяльності експертів при проведенні комплексних і комісійних експертиз, показана роль провідного експерта. Дисертант не згоден з точкою зору авторів, які вважають, що провідний експерт, який не проводить дослідження об'єкту, може виступати в ролі "експерта-оцінювача", узагальнююча і синтезуюча роль якого, на їх думку, має дослідницький характер. На думку дисертанта, в цьому випадку "об'єктом" дослідження ставлять висновки інших експертів, а не об'єкти, відносно яких повинні вирішуватися експертні задачі, провідний же експерт наділяється більшими правами, ніж решта експертів, що протирічить процесуальній природі експертизи. Автор зупиняється на проблемі проведення комплексної експертизи одним експертом - спеціалістом в декількох галузях знань. В цьому випадку знімається проблема міжособових відносин.

У четвертому параграфі "Особливості оціночної діяльності керівника експертної установи" розглянуті питання процесуальних та адміністративних повноважень керівника такої установи. На думку дисертанта, здійснення контролю за якістю проведеного дослідження та перевірка наукової обґрунтованості висновків експерта передбачає наявність у керівника експертної установи спеціальних знань з певних видів експертиз, методології проведення досліджень і професійного досвіду. Автор вважає, що відомчі нормативні акти неправомірно розширюють повноваження керівника експертної установи щодо контролю за якістю та науковою обґрунтованістю висновків експертизи, які передбачені ст. 198 КПК України.

Автор зазначає, що конфліктні ситуації, в разі незгоди

керівника експертної установи з висновком експерта, повинні вирішуватися у встановленому законом порядку.

В другій главі "Особливості оцінки експертизи на стадії її використання" освітлюються питання оцінки висновків експерта слідчим, судом та іншими учасниками процесу. В першому параграфі на основі узагальнення слідчої, судової і експертної практики виявлені реальні можливості оцінки висновку експерта слідчим і судом з врахуванням існуючих критеріїв оцінки.

Доказове право не визнає виключних доказів, які мали б особливу доказову силу. Висновок експерта, як і будь-який інший доказ, підлягає оцінці особою, яка проводить розслідування, прокурором, судом. Вона полягає у: перевірці процесуального порядку підготовки, призначення і проведення експертизи; перевірці повноти висновку; перевірці кваліфікації і компетентності експерта і їх відповідності предмету експертизи; перевірці повноти висновку; оцінці наукової обґрунтованості висновку і наявних в ньому доказових фактів з точки зору їх відносимості і допустимості щодо справи і їх місця в системі інших доказів у справі.

Автором проведено аналіз існуючих критеріїв оцінки і з врахуванням результатів анкетування слідчих і судових працівників розкриті їх зміст і сенс.

Так, процесуальні порушення, виявлені при оцінці висновку, є суттєвими, якщо вони фактично відобразились на повноті, всебічності експертного дослідження, об'єктивності і обґрунтованості висновків. До їх числа, на думку дисертанта, потрібно віднести і ті, котрі не вплинули на обґрунтованість висновків експерта, але відносяться до найважливіших моментів, пов'язаних з призначенням і проведенням експертизи.

Оцінка кваліфікації експерта, згідно загальноприйнятих в теорії положень, полягає у в'ясненні із даних, акаваних у вступній частині висновку, відомостей про експерта: його освіти, спеціальності, посади, яку він займає, наявності наукового ступеня, звання, стажу роботи. Досліджуючи зміст понять "кваліфікація" і "компетентність", автор показує, що вони взаємопов'язані. Об'єктивна і повна оцінка їх може бути дана лише після вивчення змісту висновку. Враховуючи, що всебічна оцінка кваліфікації і компетентності експерта дається атестаційними комісіями, автор вважає, що при проведенні експертизи в экс-

партній установі нема необхідності такої оцінки у особи, яка призначила експертизу. На думку автора, кваліфікація і компетентність визначаються також наявністю у експерта професійного досвіду, певного рівня спеціальної підготовки в рамках вузької спеціалізації, навичок експериментальної роботи, володінням теорією і методикою експертизи на сучасному науковому рівні.

Розглядаючи питання про оцінку повноти висновку експерта, дисертант згідно результатів анкетування обґрунтовує положення про те, що в криміналістичній експертизі до проведення дослідження не завжди можна визначити достатність представленого матеріалу. На цій підставі зроблено висновок про те, що така оцінка може бути дана лише експертом в процесі проведення дослідження.

Аналіз оцінки критеріїв повноти висновку експерта і результати анкетування дозволили автору зробити висновок про те, що практичні працівники мають реальну можливість оцінити лише повноту відповідей на поставлені питання. Повнота ж опису проведеної експертом роботи залежить від складності дослідження і вжитих методів, які в кожному конкретному випадку визначаються експертом.

Дисертант поділяє точку зору авторів (Р.С. Белкіна, Є.М. Дівицька, Д.Я. Мирського), які вважають детальний виклад проведеного експертом дослідження недоцільним. Поряд з тим, автор погоджується з точкою зору З.С. Меленевської, що опис технології експертного дослідження необхідний експертам, які проводять повторку експертизу.

В дисертації відзначено, що оцінка наукової обґрунтованості висновку багато в чому залежить від складності процесу експертного пізнання. Аналізуючи його, дисертант зупиняється на низці спірних питань: правильності і доцільності вибору методів (методик) в конкретній ситуації і дотримання умов їх використання, оцінка результатів використання певної методики, перевірки науковості, апробованості використаних методів; встановленні логічної послідовності і зв'язку між результатами, отриманими при дослідженні, і сформульованими висновками експерта.

Як показало анкетування слідчих і судових працівників, 90% опитаних через відсутність у них необхідних знань не вивчають досліджувальну частину висновку. Багатопрофільність існуючих

експертиза, що вимагає використання різноманітних галузевих знань, ще більше утруднює процес їх оцінки, а часом робить її практично неможливою. Менше 50% опитаних лише в деяких випадках намагались використати для оцінки висновку спеціальну літературу, але безуспішно.

В роботі досліджується питання оцінки дотримання логічної послідовності і логічного зв'язку між результатами, отриманими при дослідженні, і сформульованими висновками експерта. Аналіз експертної практики дав змогу автору прийти до висновку, що наявність логічної послідовності у висновку експерта не завжди свідчить про правильність висновків. В той же час наявність протиріч між результатами, отриманими при дослідженні, і сформульованими висновками експерта хоч і можуть посіяти сумнів щодо їх правильності, однак, наявність такого протиріччя не завжди свідчить про неправильність висновків.

В кінцевому підсумку дисертант приходять до висновку, що всі розглянуті критерії оцінки взаємопов'язані і взаємообумовлені. Так, достатність матеріалу для дослідження (його об'єм) зумовлює вибір тих чи інших методів дослідження. В свою чергу, вибір ефективних методів дає можливість виявити ознаки і властивості досліджуваних об'єктів, що дозволяють прийти до певного висновку. Достовірність цих критеріїв обумовлюється логічною послідовністю і зв'язком між отриманими результатами і сформульованими висновками. Наукова ґрунтованість в цілому залежить від повноти висновку: достатності дослідженого матеріалу, повноти його використання, опису виконаної експертом роботи. Повнота і наукова ґрунтованість, в свою чергу, обумовлюється компетентністю експерта, наявністю відповідної кваліфікації, що дозволяє провести повне науково ґрунтоване дослідження. І, нарешті, основоположним фактором, необхідним для оцінки цих критеріїв, є спеціальні знання експерта.

В дисертації детально аналізуються можливості оціночної діяльності суб'єктів оцінки висновку в сучасних умовах. Показано, наскільки реальні ці критерії оцінки для практики. Розглянувши висловлені в літературі сумніви щодо можливості такої оцінки слідчим, судом за всіма перерахованими вище критеріями, критично проаналізувавши концепції "експерта - наукового судді", відносності істини, яка встановлюється в правосудді, автор приходять до висновку, що до оцінки висновку слідчим і

Українська юридична
академія

Інв. № 7052

судом слід підходити диференційовано. Дисертант вважає обґрунтованими сумніви деяких авторів у можливості такої оцінки і поділяє цю точку зору щодо оцінки висновків експертів, які ґрунтуються на положеннях науки.

На основі узагальнення результатів анкетування, в роботі показані труднощі, що виникають у слідчого і суду при оцінці експертних висновків і можливості їх подолання з допомогою допиту експерта, призначення додаткової і повторної експертизи, використання допомоги спеціалістів, які не приймали участі в проведенні експертизи. В зв'язку з цим пропонується доповнити ст. 67 КПК України п.3. і викласти його в такій редакції: "В необхідних випадках докази, які ґрунтуються на положеннях науки, оцінюються судом, прокурором, слідчим, особою, яка провадить дізнання, з участю спеціаліста".

Дисертантом обґрунтоване положення про те, що виявлення експертних помилок є результатом оцінки висновку, тому потребує знання щодо суті самого предмета і методології експертного дослідження. Тому експертні помилки можуть бути виявлені самим експертом в процесі оцінки отриманих результатів або керівником експертної установи (підрозділу), якщо він є спеціалістом у відповідній галузі знань. Слідчий і суд можуть виявити такі помилки лише в процесі допиту експерта. На думку автора, для цього доцільно залучати незалежних експертів, які не проводили конкретне дослідження, але мають великий практичний досвід. Щодо проблеми усунення експертних помилок, то вона потребує комплексного підходу, організаційно-тактичної взаємодії слідчих і судів з експертними установами в процесі призначення, проведення експертизи і оцінки висновків.

В параграфі другому "Особливості оцінки висновку криміналістичної експертизи учасниками судового розгляду з використанням допомоги спеціаліста. Особливості оцінки висновків криміналістичної експертизи в касаційній і оскаржувальній інстанціях" розглянуті теоретичні положення оцінки висновку на стадії віддання до суду і при судовому розгляді. Метою оцінки висновку експерта на стадії віддання до суду є встановлення його відносимості і допустимості як джерела доказів для розгляду кримінальної справи в судовому засіданні. В стадії судового розгляду дається остаточна оцінка висновку експерта з точки зору його достовірності.

В роботі розкрито зміст оціночної діяльності учасників судового розгляду. Досліджуючи оціночну діяльність захисника, автор визначає тактику використання висновку експерта, показує значення оцінки висновку при здійсненні функції захисту. З метою забезпечення результативності захисту, виходячи із змісту ст. 6 Закону України "Про адвокатуру", автором висловлена пропозиція щодо доцільності залучення захисником незалежного експерта ("приватника"). Однак, на думку автора, за судом потрібно залишити право вирішувати питання про те, наскільки та чи інша особа придатна для виконання функцій експерта.

На відміну від захисту, прокурор оцінює висновок від імені держави як посадова особа, на яку покладено виконання такої функції, тому така оцінка веде за собою процесуальні наслідки.

Оцінка висновку на стадіях касаційної та наглядної інстанцій проводиться у відповідності із загальними принципами оцінки доказів. В цьому зв'язку розглядається питання про можливість проведення на даних стадіях повторної експертизи з метою перевірки правильності висновків первинної експертизи. Автор розділяє думку про те, що висновки експерта, сформульовані за завданням вищестоящої інстанції, утворюють новий доказ у справі. Таким чином вищестоящий суд покладає на себе функцію збирання доказів, що протирічить вимогам закону. На думку автора, для оцінки висновку експерта вищестоящий суд має право запросити незалежного спеціаліста, роз'яснення якого можуть розглядатись як письмовий доказ у справі.

... В роботі відзначається, що врешті-решт правильність використання експертного висновку визначається його оцінкою в сукупності з іншими доказами у справі, відносимістю до предмету доказування і ступенем категоричності висновку.

В світлі проведення судово-правової реформи автором досліджена проблема змагальності експертизи, як одного із механізмів демократизації принципів кримінального судочинства. Аналіз діючого законодавства, зокрема Законів "Про внесення змін і доповнень в окремі статті Кримінально-процесуального кодексу України у питаннях права на захист підозрюваного, обвинувачуваного, підсудного" від 01.04.1994 р. (ст. 21), "Про адвокатуру" від 01.02.1993 р. (ст. 6), "Про судову експертизу" від 25.02.1994 р. (ст. 7), "Про внесення доповнень до Закону України "Про підприємництво" від 25.09.1994 р. (ст. 168), по-

кавав, що створені реальні умови для виникнення інституту амагальної експертизи. Дисертантом внесена пропозиція про регламентацію інституту амагальності в кримінально-процесуальному законодавстві України.

В роботі досліджено питання про статус висновку експерта і висновку спеціаліста. По результатах увагальнення практики і анкетування автор приходить до висновку про доцільність надання висновку спеціаліста статусу процесуального документа і необхідність визначення в кримінально-процесуальному законодавстві України правового статусу спеціаліста.

В роботі зроблена спроба прогнозування оціночної діяльності в умовах існування інституту альтернативної експертизи, розроблені практичні рекомендації по здійсненню такої оцінки при подальшій реалізації принципу амагальності в кримінальному і цивільному судочинстві.

В дисертації визначені тенденції розвитку оцінки доказів, зокрема, висновку експерта судом присяжних засідателів, моральний і правовий аспекти цієї проблеми. Висунуто тезу про комплексну структуру оцінки, яка, на думку автора, повинна складатись із допоміжної оцінки головуючим (коронним) суддею і оцінки присяжними засідателями. Показані роль і значення активної участі судді в оцінці доказів судом присяжних засідателів. Дані методичні рекомендації по здійсненню ними оцінки висновку, в числі яких є роз'яснення суддею основних принципів оцінки висновку в напутній промові; вияснення в процесі судового слідства важливих моментів, що стосуються оцінки висновку; допит експерта; перехресний допит; запрошення за угодженням зі сторонами незалежного спеціаліста для роз'яснення питань, що викликають сумнів. На думку автора, запропоновані методичні рекомендації будуть сприяти формуванню у присяжних судження щодо істинності висновків експерта, а отже, внутрішнього переконання у винності чи невинності підсудного.

В третьому параграфі "Врачування результатів оцінки висновків експертів слідчим і судом" автор зупиняється на питаннях використання висновків експертів в процесі доказування. Погоджуючись з тим, що експертиза - це продовження судового доказування, дисертант відмічає, що хоч вона носить творчий характер, однак, задачею її є не виявлення нових закономірностей, а використання даних науки для вирішення конкретного зав-

дання. На цій підставі автор розглядає експертизу як рівновид практичної діяльності, що спирається на положення науки.

Оцінка висновку слідчим і судом не є самоціллю, вона передбачає встановлення можливості його використання.

Процедура використання висновку експерта як джерела доказів регламентована законодавством. Однак, практика вносить свої корективи. Як показало анкетування практичних працівників, при використанні висновку виникають ті ж труднощі, що і при його оцінці.

Узагальнення слідчої і судової практики дало змогу виявити ряд суттєвих недоліків при використанні експертних висновків. В роботі запропоновані рекомендації по їх усуненню і шляхи розширення можливостей використання такого джерела доказів.

Дисертація завершується викладом висновків і пропозицій, в яких сформульовані основні положення і результати дослідження.

По темі дисертаційного дослідження опубліковані нижчезказані роботи:

1. Разработка программ определения пола и возраста исполнителя рукописного текста для ПЭВМ, совместимых с IBM PC-AT (XT) (в соавторстве), // Современные достижения науки и техники в борьбе с преступностью: Тез. науч.-практ. конф. / МО Респ. Беларусь. НИИ проблем криминология, криминалистики и судебной экспертизы. Минск, 1992.

2. Некоторые вопросы оценки заключения криминалистической экспертизы следователем и судом. // Актуальные проблемы судебной экспертизы и криминалистики: Тезисы научно-практической конференции. - К., МГП "Тираж", 1993. - с. 48-49.

3. Повноваження керівника експертної установи при оцінці висновку експерта // Збірник наукових праць. Видав. РВВ Інституту УАВС.- Київ.- 1995.

4. Суд присяжних: проблеми оцінки висновку експерта. / Право України, N 5-6.- Київ.- 1995.

М. Сид

Golovchenko L.M. The evaluation of the criminalistic expertise conclusions.

Master of Arts thesis (qualification 12.00.09 - criminal procedure, criminalistics, forensic expertise). Taras Shevchenko Kyiv University, Kyiv, 1995.

Manuscript.

The thesis contains the complex of the theoretical and practical questions, connected with the evaluation and usage of the conclusions of the criminalistic expertise. The thesis investigates scientific, legal and methodical aspects of the evaluation of the conclusion. The essence of the expert-criminalist's conclusion and the criteria for its evaluation in modern times are found out. There are shown in it the real possibilities for the investigator and for the court to evaluate the expert conclusions, there are found out the ways to widen them, and the recommendations for the improvement of the actual legislation are worked out. The results of the thesis were used while working out the practical recommendations for the legal officials.

Головченко Л.М. Оценка заключений криминалистической экспертизы. Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.09 - уголовный процесс, криминалистика, судебная экспертиза. Киевский университет им. Т.Г. Шевченко, Киев, 1995.

Рукопись.

Диссертация содержит комплекс теоретических и практических вопросов, связанных с оценкой и использованием заключения криминалистической экспертизы. В работе исследуются научные, правовые и методические положения оценки заключения. Определено содержание оценки заключения эксперта-криминалиста, критерии его оценки в современных условиях. Показаны реальные возможности оценки заключения эксперта следователем и судом, определены пути их расширения и разработаны рекомендации по совершенствованию действующего законодательства. Результаты исследования использовались при разработке практических рекомендаций для работников правоохранительных органов.

Ключові слова:

оцінка висновку експертизи, суб'єкти доказування, істинність експертного висновку.